

**Л.Н.ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ҚАЗАҚСТАН ТАРИХШЫЛАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ КОНГРЕСІ
ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТІ**

**ЕВРАЗИЙСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ.Л.Н.ГУМИЛЕВА
НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОНГРЕСС ИСТОРИКОВ КАЗАХСТАНА
ИСТОРИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

**«ҰЛЫ ДАЛА ТАРИХЫ:
КӨНЕ ДӘУІРДЕН ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒА ДЕЙІН»
Халықаралық Еуразиялық форумының
МАТЕРИАЛДАРЫ
1-ТОМ**

**МАТЕРИАЛЫ
Международного Евразийского форума
«ИСТОРИЯ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ:
ОТ ИСТОКОВ ДО СОВРЕМЕННОСТИ»
1-ТОМ**

Нұр-Сұлтан, 2019

Ислам ғұламалары Әл-Фараби еңбектеріне екі түрлі баға бергенін фарабитанушы Ақжан Әл-Машани (1907-1997) еңбектерінде айтылады. Әр замандарда жасаған батыс ғалымдарының ішінде де ақиқатқа адал болған ғұламалар аз емес. Батыстың өркениеттік негізі христиандық құндылықтардан дамып қалыптасқанын білеміз. Христиан дініндегі біршама ғалымдар, әсіресе католиктер пен протестанттар ортасынан шыққан ғалымдар, христиан діндарларының киелі кітаптар шындығын бұрмалап сөйлейтінін білген. Мысалы, Исаак Ньютоннің (1642-1727) шірекеуді ширк келтіру деп түсінгені ғылым тарихынан белгілі. Әл-Фараби мен Ибн Сина еңбектеріне сүйеніп Европа елдеріне ғылым жайған ағылшындық францискан монахы Роджер Бэкон өз кезінде шіркеудің надан істеріне наразы болған, ислам ғылымының шындығын айтқан. Ортағасырлық еуропалық ғалымдар өз еңбектерін көбіне-көп араб ғұламаларының ғылыми мұраларын тану, соған ізбасар болу арқылы жазып, ғылымды дамытқаны туралы шын сөз Британияда шыққан көптомдық ғылым тарихының әлемдік энциклопедиясында айтылған. Астрономиялық аспаптар, ойыс айна (линза), телескоп жасау, обсерватория салу ісі де ислам елдерінен алынған үлгілер. Ғылым тарихының осы сияқты мәліметтерін білетіндер бұны, әлбетте, мойындайды, адасушылық қайдан шығатынын біледі. Ғылымдағы адасу мен мойындамаудың себебі өзімшіл тәкәппарлықта жатыр. Осындай қате түсініктің бірі – әлемдегі барлық ғылым сәулесінің басы алдымен ежелгі Грекия, ақыры Европа деп білу. Фалес (б.д.д 640-550 ж.ш.), Пифагор (б.д.д 570-490 ж.ш.), Платон (б.д.д 428-348 ж.ш.) сынды көнедегі ірі ғалымдардың шыққан тегі грек болғанымен, білім терген, ғылым үйренген жері ескі Шумер (б.д.д 4-3 мыңжылдық) жері болғанын, сондықтан олардың ғылымы шығыс ғылымының жалғасы болатынын атақты фарабитанушы ғұлама Ақжан Әл-Машанидің дәл айтқан. Ертедегі көп грек ғалымдарының есімін, білімін Европа елдері ислам арқылы таныған. «Қазіргі батыс мәдениеті ренессансқа, ренессанс исламға қарыздар» деп Р.Бодлей (1892-1970) айтқан.

ӘЛ-ФАРАБИ ЖӘНЕ ЕУРОПА КЕҢІСТІГІНДЕГІ ТҮРКІ ОЙШЫЛДАРЫ

Алтаев Ж., филос.ғ.д., профессор

Муканова Г., т.ғ.к., профессор

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Ел басының «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасындағы ой-пікірлерді бүгінгі заман талбына сай жеткізе алу, рухани жаңғыру деген не, болашаққа апарар құндылықтарымыз қандай болу керек деген сұрақтарды қоя отырып, ХХ-ғасыр басындағы қазақ рухани элитасының мұрасын танып-білу, жастраға таныстыру бүгінгі күннің ең өзекті мәселелерінің бірі деп ойлаймыз. Біздің болашағымыз жастар бүкіл түркі әлемінің рухани мұраларын, сондай-ақ ХХ-ғасыр басындағы Алаштың біртуар азаматтарының еңбектерін философиялық ойларын, ғылыми мұраларын білуі тиіс. Осы тұрғыдан алғанда мақалада Алаштың біртуар азаматы Мұстафа Шоқайдың бүгінгі күнге дейін белгісіз болып келген мақаласы жөнінде сөз айтпақпыз. Түркі дүниесінің ұлы ойшылы, философ, ғұлам ғалым екінші ұстаз әл-Фарабидың «ізгі қала» ілімін зерделеп, ғылыми тұрғыдан қалай негіздеген. Қайраткердің бұл ұстанымы жалпы түркі мұрасын ұлтшылдық және фашистік идеологияға жақындату әрекетінен қорғап қалай сақтағаны жөнінде өз ойларымызды ортаға салмақпыз. Шоқайдың еуропалық достары ол қайтыс болғаннан кейін жарық көрген бұл мақаланы өте жоғары бағалаған.

Қазақ ұлттық интеллигенциясы үшін ХХ ғасыр тарихы зор маңызға ие. Орталық Азияның көшбасшы элитасы ұлттық мемлекеттердің тағдырына деген жауапкершілікті өз мойындарына ала білді. Сыртқы басқыншылықтан интеллектуалды мұраларды, анығында, түркі тегінен шыққан ортағасырлық философ Әбу Насыр әл-Фарабидің қайырымды қала туралы ілімін де қорғау қажеттілігі туындады. Еуропаға еріксіз түрде эмиграцияға кетуге

мәжбүр болған қазақ саясаткері Мұстафа Шоқай түркі мәдени мұрасын, соның ішінде әл-Фарабиді насихаттау мен танытуда үлкен іс атқарып кетті. Сол уақыттағы қиын-қыстау кезге қарамастан, ол көптеген әлеуметтік топтар мен БАҚ редакцияларымен әріптестік орнатып, достық байланыста болды.

Еуропада мәжбүрлі эмиграцияға тап болған қазақ саясаткері Мұстафа Шоқай публицист, құқықтанушы, сарапшы ретінде жан-жақты қырлары ашылған тұлғаға айналды. Ол белгілі неміс және француз ғалымдары, тарихшылар мен философтарымен тығыз байланыста болды. 1941 жылы М. Шоқай «Түркістан» деп аталатын мақаласында әл-Фарабидің «қайырымды қаласының» үлгісін келтіре отырып, оған тамаша талдау жасайды.

Еуропалық тілдерді жетік меңгеру М. Шоқайға сол замандағы философиялық еңбектермен түпнұсқада танысуға, жекелей алғанда, фашизмнің өрті лаулап тұрған кезге қарамастан, оларды өзіндік заманауи тұрғыда түсінуге жол ашты. Осылайша оның қолына, әл-Фарабидің іліміне қате сілтеме жасап, Ницше ықпалындағы бұрыс ойға бұруды көздеген зерттеуші барон Карра де Воның кітабы түседі. Сондай-ақ, Карра де Во әл-Фарабидің ізгілікті қоғамы мен неміс философы Ницшенің «үстін адамын» («сверхчеловек») салыстыра отырып, қатар қояды. Дүниежүзілік соғыс алдында, фашистік үгіт-насихат жағдайында бұндай ойлар мүдделі жақ тарапынан бірден қолдауға ие болып, вермахт идеясы үшін «жұмыс жасауы» мүмкін еді. Кәсіби заңгер (Санкт-Петербург университетінің түлегі), ақиқат үшін күресуші Мұстафа Шоқай жарияланған еңбекке өз ойын білдіріп, бірден мағыналық жағынан сәйкессіздік барын білдіреді. 1941 жылы жазылған оның жазбалары кейінірек «Түркістан» журналында орыс тілінде жарық көрді. Оның достары мен замандастары М. Шоқай қайтыс болған кейін, отанын азат етуді арман тұтқан қазақ күрескерінің 60 жылдық мерейтойы қарсаңында «Түркістан» деген атпен 1949/1950 жылғы желтоқсан айындағы журналдың номеріне жариялайды.

Бұл басылым Мұстафа Шоқайдың түркілердің мәдени мұрасын жанын сала қорғағандығын, фашизм мен расизмнің қауіптілігін алдын-ала білгендігін дәлелдейді. Тарихтың тағлымы бойынша: үлкен әлемге жол ашатын шет тілдерін білу өз кезегінде жеке тұлғалық дамуға көмектеседі. Бұл аксиома Орта Азиядан шыққан тамаша қайраткерлер әл-Фараби мен Мұстафа Шоқай өмірлері арқылы дәлелденді.

«Түркістан» мақаласы екі бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде «Түркістан» ұғымының географиялық және этносаяси мәні, әлемдік тарихтағы аймақтың орны түсіндіріледі. Ары қарай Шоқай осы аймақтың интеллектуалды тарихында өшпес із қалдырған тұлғалар туралы былай дейді: «сүнниттік-мұсылмандық түркілердің отаны әрі бесігі болып табылатын Түркістан, Ирандық шиизімнің ықпалын сіңіре отырып, жалпы мұсылмандық мәдениет пен ғылымға есімі әлемге әйгілі тұлғаларды тудырды. Солардың ішінен ең ірі және Еуропалық ғылыми ойдың дамуына ықпал еткен ірі тұлғаларды атап өтеміз».

Мұстафа Шоқайдың мақаласында Мұхамед әл-Хорезми, Әбу Насыр әл-Фараби, Әбу-Әли Ибн-Сина, Улығбек, Бурхан-ад-Дин Маргина, Мухаммед-ибн-Исмаил Бұхари, Бабыр Сұлтан есімдері аталады. Математика теориясының негізін қалаушылардың бірі болып табылатын әл-Хорезмиге берген ғылыми қысқаша сипаттамасында М. Шоқай кеңестік түрколог және ирантанушы Е.Э. Бертельстің еңбектеріне сілтеме жасайды.

Әл-Фарабидің өмірбаянына тоқталсақ, (зерттеуші жаратылыстану және гуманитарлық ғылымдар саласында тәжірибеге ие бола отырып, түрлі тілде жазылған ғылыми ізденістердің нәтижелерін жүйелей білді) ойшылдың еңбектері еуропалық ақпараттық кеңістікте негізінен француз тіліндегі аудармалармен белгілі.

Мұстафа Шоқай жақсы сарапшы болатын. Ол заманауи кітаптарды ыждақаттылықпен оқи білді. Осылайша ол, француз зерттеушісі-арабтанушы барон Карра де Во (Карра-де-Во, Бернар 1867 жылы туған француз шығыстанушысы, «Orient chrctien» негізін қалаушылардың бірі, Париж қаласындағы католик институтында араб тілінің профессоры болып қызмет атқарған) 1920 жылдары «Les Peaseursdel' Islam» («Ислам ойшылдары») деген атпен жарық көрген 5 томдық энциклопедиясынмен танысқаннан соң біледі. Ондағы мұсылман

ойшылдары туралы жинастырылған ақпараттармен танысып, ішінде әл-Фараби мен оның қайырымды қала трактаты туралы да мәліметтерді кездестіреді.

Жоғарыда аталып өткендей, XX ғасырдың екінші онжылдығы фашизм идеясының таралуымен ерекшеленді. Бұл қауіпті үдеріс ғылыми әлемге де әсер етпей қоймады. Ортағасырлық философтардың трактаттары мен Ницше көзқарастарын қатар қарастыра отырып, бұдан барон Карра де Во да қашып құтылмады.

Әл-Фараби ілімінің негізгі мәнімен жақсы таныс Мұстафа Шоқай батыл түрде түркі ойшылын қорғауға ұмтылды. Егер барон Карра де Во: «қоғамдағы зорлық-зомбылық пен күштің рөлі туралы ойлар өзгеше күйде Ницшенің кейінгі тұжырымдамаларына жақын келеді», - деп жазса, Мұстафа Шоқай бұндай анықтамамен келіспейді. Шоқай ашық түрде: «күш пен зомбылыққа және олардың қоғамдағы рөліне деген қатынас әл-Фарабиде мүлде басқаша, неміс философына қарама-қайшы келеді. Егер Ницше үшін ізгілік (добро) - жоғары таптың төмен тапқа билік жүргізуі, яғни, «үстін адамның» («сверхчеловек») қарапайым адамдардан жоғары тұруы болып табылса, Фараби үшін күш пен зомбылық «адам философиясындағы қатігездік ауруы» және бұл туралы «Қайырымды қала» авторының жетілмеген қалалар туралы бөлімінде ерекше түрде көрсеткендігін айтады.

XX ғасырдың алғашқы жартысында еуропалық философиялық дискурста түркі ғылымы мен оның жетістіктеріне деген ерекше қызығушылықтың болғандығын атап өтуіміз қажет. Мамандардың айтуынша, 1930-1932 жж. Парижде әл-Фарабидің «Музыканың үлкен кітабы» атты шығармасының алғашқы бөлімін Эрланже француз тіліне аударды.

Осылайша, келесідей деректерді келтіруге болады. Түркі философиясының Ренессансы Еуразиялық кеңістікте өзіндік орынға ие болды. Отырардан шыққан ойшыл трактатындағы идеалды әлеуметтік-қала бейнесі еуропалық интеллектуалды қауымдастыққа жақын болғандығын, ондағы идеялардың нацистік фетиштерге қарсы тұрғандығы нақтыланды. Бір жағынан, Гитлердің бұйрығы бойынша шығыстық мистика мен теология негізінде нацизм идеясын негіздеу мақсатындағы тоқтаусыз ізденістер өз кезегінде ориенталистика ғылымын дамуға жетеледі.

Мұстафа Шоқай мен басқа түркістандықтардың түркілер мұрасын насихаттауға тигізген ықпалы әзірше толықтай өз деңгейінде дәлелденген жоқ. Алайда, М.Шоқайдың француз ғалымы Жозеф Кастаньемен бірге жазған эпистолярлық мұрасы қазақ интеллектуалының еуропалық әріптестерімен ақпараттық әріптестікте болғандығына дәлел бола алады.

Еуропада соғыс жағдайындағы кезеңде, герман және итальян фашизмінен нәр алған ақ арийлік ұлттардың басымдығын жақтайтын идеология өсіп шықты. Ницше тұжырымдамаларын ұлттық-социализм идеологтары әдейілеп көптеп насихаттай бастады. Мистицизмге деген қолдан жасалған қызығушылық жасалынды – осы жерде, Шығысты зерттеу (ориенталистика) мен шығыс философиясына бетбұрыс сипат алды. Еуропалық мәдениеттанушылардың ортағасырлық қолжазбаларға деген қызығушылығын осымен түсіндіріледі: барон Карро христиандық ілім мен исламды қатар қарастырып, түркі философы әл-Фарабидің еңбектері оның назарын аударды.

Әл-Фараби ілімін насихаттауда Карроның сіңірген еңбегін мойындай отырып, Мұстафа Шоқай онымен пікір-таласқа түседі. Оның ойынша, әл-Фарабидің «қайырымды қала үлгісінің» мәнін қарастыру барысында теріс түсіндірулерге жол бермеу керектігін баса айтады. Шоқай сенімді түрде Әл-Фарабидің Ницшенің «үстін адам», «үстін ұлт» секілді идеяларымен ортақ ештеңе жоқтығын негіздейді. Мұстафа Шоқай құқық қорғаушы рөлін атқаратынының мақтан тұтады. Шоқайдың әл-Фарабидегі Ницше идеяларын терістеуі, оның расизмді қабылдамағандығын, сондай-ақ, қосымша бұл дәлел, оның фашистік идеологияны жақтамағандығын көрсетеді. Бұл мақала 1941 жылы Гитлер мен партиясының мақсаттары анық болған кезде жазылғандығын еске саламыз.

Мұстафа Шоқай сан қырлы қабілеттерге ие еді: ол француз тілін жетік білді, ғылыми басылымдарды қадағалап отырды, Түркістанның мәдени және ғылыми мұрасының

айналасындағы пікір-таластардың бәрінен хабары болды. М. Шоқай қазақ эмигранттары арасындағы академиялық сабақтарға уақыт бөлген жалғыз қазақтардың бірі болды. Оны Еуропа пен Азия, Батыс пен Шығыс қатынасы туралы тақырыптар, бұрынғы философтардың ізгілік туралы ойлары қызықтырды.

Еуразияшылдық, ізгілікті қоғам мен адамгершілік жетілудің шыңы болып табылатын «үстін адам», бірегейлік мәселелері М.Шоқай қызығушылық танытқан тақырыптар еді. Ол тек саясаткер, публицист ғана емес, сонымен бірге ойшыл һәм идеолог болғандығын мойындауымыз қажет.

Бір сөзбен айтқанда, бүгінгі таңда да Әл-Фарабидің шығармалары ғалымдарды қызықтырады және шындықты іздеуде қайта оған оралуды қажет етеді. Тіпті бүгінгі күні, ХХІ ғасырда да бейбітсүйгіш түркілік ой-сана оны лайықты дәрежеде биіктікке қоя білуде.

Қорытындылай келсек, әл-Фарабидің ілімі аталатын М.Шоқайдың көпшілікке онша мәлім емес «Түркістан» (1941) мақаласы ғылыми айналымға жаңа деректер енгізді. ХХ ғасырдағы қазақ полиглоты Түркістан тарихын жетік біле отырып, Еуропаның белгілі ғалымдарымен тең дәрежеде философиялық категориялармен пікір таластыра алды.

Заманауи оқырманға ортағасырдағы ойшылдың теориялық тұжырымдамаларын талқыға салған қазақ саяси қайраткері мен француз мәдениеттанушылары, арабтанушылары арасындағы ой-талқыны білу бүгінгі күні де маңызды әрі қызықты болатындығы сөзсіз.

Мұстафа Шоқай – көпқырлы әрі толық бағаланбаған бірегей тұлға. Саяси тартыспен бірге, түркілік ғалымдардың мұрасын насихаттауды да ол өзіне міндет етіп алды.

Бүгінгі таңда түркі философиясын тереңдеп зерттеудің қажеттілігі туындап отыр. Өкінішке орай, ХХ ғасырда түркістандықтардың гуманистік ілімдері саяси жағдайларға байланысты екінші орынға ығысып, М.Шоқайдың мақаласында аталған ұлы тұлғалар толықтай оқулық беттерінен түсіп қалған болатын.

Жаһандану жағдайында ізгілікті қоғам құру үшін не қажет? Бүгінгі күні әл-Фараби мұрасы, оның қайырымды қоғам тұжырымдамасы өзге мақсатқа пайдаланып кетуден қорғалған ба? Болашақта бұған қалай қарсы тұруға болады? Орта Азиялық аймақ жарқын болашақта әлі де өз Ренессансын қайта бастан өткереді деп сенеміз.

Гуманистік дүниетаным арқылы байланысқан көптілді интеллектуалды үрдіс негізіндегі мәдениетаралық жақындасу бұған дейін де болған, бола да береді. Қазақстан жастары осы ақиқатты түсіне отырып, жарқын келешек үшін өздерінің лингвистикалық және тарихи танымдарын терндетуге ұмтылулары керек.

Пайдаланылған әдебиеттер мен деректер тізімі:

1. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка/Пер. Е.М. Лысенко. -2-е изд., доп. -М.: Наука, 1986.-254 с.
2. Ени Теркестан//INALCO. L'Archives de Moustafa Chokay Bey. Carton 6. Dossier 5. PP. 109-112.
3. Бертельс Е. Литература народов Средней Азии от древнейших времен до XV века н.э.//Новый мир. -1939.-№6. (№9. - Г.М.)
4. Carra de Vaux. Les Peaseurs de l'Islam. Paris: «Paul Geuthner», 1921
5. The ideal State-Society of Plato and al-Farabi: A comparative analysis.
6. Muhammad Rafiqul Islam—International journal of Islamic thoughts, 2, 2013. [Режим доступа] <https://ru.scribd.com/doc/161626502/The-ideal-State-Society-of-Plato-and-al-Farabi-A-comparative-analysis-by-Muhammad-Rafiqul-Islam-IJIT-V-2-N-1-2013>
7. Robert Hammond, The Philosophy of al-Farabi and Its Influence on Medieval Thought. New York: Hudson Press, 1947
8. Polak, Fred. The image of the Future. Translatee and Abridged by Elise Boulding. Elsevier Sdentific Publishing Company. Amsterdam London New York, 1973. <https://en.lapropective.fr/dyn/anglais/memoire/the-image-of-the-future.pdf>

9. Matti Mosa. A tribute to Bishop Mor Gregorius Bulus Behnam (1914-1969). Электронный ресурс. [Режим доступа] <http://www.syriacstudies.com/2014/03/28/a-tribute-to-bishop-mor-gregorius-bulus-behnam-1914-1969-dr-matti-moosa/>

ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ДІНИ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Елтай Р.М., 1 курс магистранты.

Дүкенбаева З.О., т.ғ.д., профессор

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында туған жердің тарихы, мәдениеті, діні, тілі, салт-дәстүрі және әдет-ғұрпы арқылы отансүйгіштікке тәрбиелеу рухани жаңғырудың басты қағидаларының бірі екенін атап көрсетті. Ел басы елдің бүгінгі мен болашағы туралы ой-толғамдарымен бөлісе отырып, қазақстандық әрбір азаматтың туған жеріне тағзым етуге деген құлшынысын, Отанына, еліне деген сүйіспеншілігін арттырып, ұлттық құндылықтарды сақтап, дамытуға ұмтылысын қолдауды өзекті мақсаттардың бірі деп санайды.

Әл-Фарабидің дүниетанымы өзіміздің қазақ жерінде қалыптасты. Ойшыл Орта Азияда дүниеге келіп, осы жерде білім нәрімен сусынданған. IX-XII ғғ. Орта Азия мұсылман әлеміне назар салайық: мұнда ғылым мен білімнің гүлденген уақыты болғаны бізге белгілі. Әл-Фарабидің кезінде ислам діні енді етек жайып жатқан кезі еді. Бұған дейін де қазақ жеріне көптеген діндер аяқ басты. Бұл жер Батыс пен Шығысты байланыстырған Ұлы Жібек жолы тоғыз жолдың торабы болғанның бәрімізге белгілі. Ол әлеуметтік-экономикалық және мәдени өмірінде үлкен өзгерістер жасады. Орта Азия, әсіресе, таяу және қиыр шығыс мемлекеттерінің арасындағы сауда-саттық қатынаста үлкен рөл атқарды.

Ислам діні түркі халықтарының тілі мен ұлттық әдет-ғұрыптарының, дүниетанымдық ерекшеліктерінің сақталып, дамуына кедергі келтірмеді. Мұсылман ойшылдарының шығармашылық ізденістерінің негізгі арқауы бұл – ислам мәдениеті мен құндылықтары болып табылады. Өйткені, Мұсылман ойшылдарының өмірі мен шығармашылық қызметі ислам мәдениеті мен өркениетінің аясында өрбіді.

Тарихшылар әл-Фарабидің шығу тегіне қатысты түрлі пікірлер айтуда. Ибн Усейба «Мәлімет бастаулары» кітабында оның шын аты Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Тархан деп жазады. Ибн Халлиқан болса, «Атақтылардың өлімі» атты еңбегінде оның есімі Әбу Насыр Мұхаммед ибн Тархан ибн Ұзлағ екенін көстетеді [1].

Ибн Надим өзінің «Тізбегінде» оның есімі Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Тархан дейді. «Ұлт құрылымы» кітабында Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Насыр деп келтірсе, дәл осы кітаптың басқа жерінде әл-Фараби Әбу Насыр Мұхаммед ибн Насыр деп айтқан. Енді ұлы ғұламаның толық аты-жөнін талдап көрейік. Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Тархан ибн Ұзлақ әл-Фараби ат-Турки.

1. ат-Турки – шыққан тегі түркі дегенді білдіреді.

2. Әл-Фараби – Фараб(Отырар) қаласынан шыққан деген сөз.

3-5. Ибн Мұхаммед ибн Тархан ибн Ұзлақ – ұлы ғұлама Мұхаммедтің баласы, ол өз кезегінде Тарханның баласы, ол Ұзлақтың баласы деген сөз. Басқаша түсіндірсек, ұлы ғұламаның әкесінің аты – Мұхаммед, атасының аты – Тархан, бабасының аты – Ұзлақ.

6. Ұлы ғұламаның азан шақырып қойған өз аты – Мұхаммед.

7. Әбу Насыр – Насырдың әкесі дегенді білдіреді. Ғалымның атының өзі бізге шыққан төркіні туралы біраз мәліметтер береді.

Алғашқы сауатын өзінің туған жерінде өз тілінде ашқан ол 12-16 жас шамасында керуенге ілесіп, білім іздеп, «Байт әл-Хәкма» атты ғалымдар үйі мен бай кітапханасы бар Бағдатқа барады. Кейбір деректер бойынша әл-Фараби өз отанында біраз уақытқа дейін